

Zene és liturgia

A magyar gregorianum föltámasztása

1.

1970-ben, a Kádár-korszak derekán és a magyar beat folfutasaval egy időben jelent meg a Schola Hungarica *Magyar Gregorianum* című hanglemezsorozatanak első darabja.¹ A fölvétel aranylemez lett, és gyerekkoromban, a 80-as években ott volt szinte minden művelőt háztartásban. Én is ezen, pontosabban a sorozat második lemezén hallottam eloszor egyszólamú liturgikus éneket.

A sikerhez bizonyára hozzájárult a korhangulat. Tudósaink a gregoriánt nem az egyházi kultúra összefüggésében, hanem mint a magyar zenetörténet legkorábbi hozzáférhető szakaszát kutatták, hangsúlyozva összefonódását a népzenével.² A hazai középkorból világi zene lényegében nem maradt fönn, a népzenét művelő paraszti osztály pedig a szocialista világnézet rokonszenvét élvezte, így az egyházi kultúra menedéket talált, de még éppen elegge egyházi maradt ahhoz, hogy némi avantgárd színezetet kapjon a keleti tömb legvidámabb barakkjaban.

Világviszonylatban is átalakulás zajlott. A polgári zenekultúra posztromantikus oroksgevel szembeforduló nemzedék fölfedezte a „régi zenét”.³ Volt ebben némi ellentmondásosság. Egyrészt a regizenere – különösen a mozgalom korai szakaszában – bizonyos huvossag volt jellemző. Szemben az apák érzelmes, szenvedélyes zenelesevel a lázadó fiak a szemérmesebb, fegyelmezettebb megszolalast reszesitettek előnyben. Megváltozott az énektechnika és a hangszerpark: mindkettő a plaszticitás, a kiegyenlítettség, valamiféle személytelenebb objektivitás felé mozdult el. És mindezt azok szorgalmazták, akik az élet más teruletein a személyesség és a társadalmi-kulturális kotottsegek alóli felszabadulás szoszloli voltak. Másrészt a regizenevel a felvilágosodás előtti Európa le-

hengerlo udvari és egyházi kultúrája lépett elő a feledés homályából, és vált értelmiségi fiatalok meghatározó tapasztalatává. Történt mindez egy olyan korban, amikor a gyarmatok fuggetlenedesevel Európa elvesztette világuralmi helyzetét, az állam és a hagyomanos elitek tekintélye megrendült, és a katolikus egyház önként számolta föl liturgikus oroksgenek nagy részét.

Volt azonban a magyar gregorianumnak három különleges vonása. Az egyik maga a magyarság. Hogyan lehetett egy hangsúlyozottan nemzetkozi, latin nyelvű enekkeszlet magyar? Úgy, hogy a hangsúly a nemzetkozi anyag helyi elrendezésére, változataira került. A döntést akár propagandisztikusnak is tarthatjuk egy olyan politikai közegben, ahol az egyházi vonatkozásokat leplezni érdemes, de a népi kultúra őrzése elismert dolog, illetve egy olyan egyházi közegben, amely éppen szakitofelben van a kozpontositasal és a tekintelyelvuseggel, hogy teret adjon a helyi kozossegek onervenyesitesenek.

Ha reklamfogas is volt, a gregorián magyarságának hangsúlyozása nem remélt távlatokat nyitott. Egyedive, megfoghatóvá, elsajatithatova tett egy összességében az emberi léptéket meghaladó kultúrát. A magyar gregorianum nem pusztán stílus vagy hangulat, hanem konkrét, megtanulható, szerethető énekek bőséges, de nem végtelen sorozata. Ez a kultúra pedig sajátos színezetet kolcsonzott az általában vett vallási, felekezeti identitásnak. Emberleptekuve: országossá, sőt tersegive vagy helyive tette a katolicizmust a katolikusoknak, és közel hozta azokhoz, akiket más felekezetukent vagy felekezeten kívül inkább az európai szellemi oroksgeg újrafelfedezése motivált.

A másik különleges vonás a megszolalas elevensége. Elevene teszi egyrészt a természetes hangsinzin. A Schola Hungarica – különösen korai időszakában – nem valoga-

¹ *Magyar Gregorianum – Gregorian Chants from Medieval Hungary* fő-cím alalt 1981-ig hat lemez jelent meg a Hungarotonnál RAJECZKY Benjamin, DOBSZAY László, SZENDREI Janka osszeallitasaban és vezenyeletel (ádvent, karacsony, nagyhét, húsvét, szentek, Mária-tisztelet és halottas témakörökben). 1999-ben hetedikkent került a sorozathoz az újjonnan fölfedezett XIV. századi kódexből, az *Istambuli antifonalebol* készült válogatás. Utóbb ezek és a később idézett albumok is megjelentek CD-n, ma pedig hozzáférhetők például a YouTube és a Spotify felületén.

² Az MTA Zenetudományi Intézete ebben az időben a felozlatott szer-

zetesrendek több tagját foglalkoztatta nepzenekutatokent. A szakmai közösség összefoglaló teljesitmenye volt a RAJECZKY Benjamin (egykori ciszterci szerzetes) szerkesztésében megjelent *Magyarorsag zenetörténete I. Kozepkor*. Bp., Akademiai, 1988.

³ Az iranyzat osszefoglalo bemutatasa LAWSON, Colin James – STOWELL, Robin: *The Historical Performance of Music. An Introduction*. New York, Cambridge University Press, 1999; a regizenerol és a spiritualis zeneszerzesrol TARUSKIN, Richard: *The Oxford History of Western Music V. The Late Twentieth Century*. New York, Oxford University Press, 2005, 400–410.

Oláh Miklós
érsek 1523-as
Psalterium
Strigoniensé-
jének metszete
az Esztergomi
zsoltároskönyv
tonárius-
kötetének
borítójáról

tott énekesek gondosan összecsiszolt együttese volt. Bizony, a legjobb magyar kórushagyományokhoz viszonyítva kissé fésületlenül szólt. Fokozta ezt, hogy a gregorián ének külföldön megszokott, „szerzeteses” férfikari eszményétől is eltért: jelentékeny gyermekkar és nők is énekeltek benne. Az első lemezborítók mintha szükségét is éreznék, hogy megvédjék ezt a gyakorlatot: a középkor női szerzetesi közösségeire hivatkoznak, és arra a jelentős szerepre, amelyet a gyermekek játszottak a szertartási énekben. Ha tisztán a történelmi igazságot nézzük, ez az apológia sántít. A középkorban férfiak és nők szinte soha, férfiak és gyermekek pedig csak ritkán énekeltek együtt egy mai vegyeskarhoz hasonló módon. Az énekes testületek létszáma is kisebb volt. Ami ezeken a lemezeken megszólal, az egy eszményi, kimagaslóan képzett és összehozott gyülekezet tömegéneke.

A jelenség jóval több, mint zenei elképzelés: valójában állásfoglalás arról, hogy hogyan egyeztethető össze egy

régi, erősen hierarchizált társadalom magaskultúrája az új, egyenlőséget és a kulturális javakhoz való szabad hozzáférést elváró társadalom élethelyzetével. A tét voltaképpen az, hogy a demokratizálódás folyamata során szükség-szerű-e fölszámolni a hierarchikus korok örökségét; vagy megfordítva, hogy a hierarchikus korok öröksége melletti elköteleződésnek szükségszerű-e elzárkóznia a demokratizálódástól.

Az elevenség másik összetevője a lendületes, szöveg-szerű, főhangról főhangra, frázisról frázisra haladó előadás-mód. A karvezetők, Dobszay László és Szendrei Janka számos, művészi egyéniségükből fakadó vonást vittek a stílusba, amely kissé változott is az évtizedek során, fel-fogásuk alakulásával és a kórus összetételével. Volt azonban egy tényező, amely lényegileg és maradóan befolyásolta az előadásmódot, mégpedig a népi gyakorlat megtapasztalása két, igen különböző szintéren. Az egyik ilyen szintér a népi gyűjtéseké. Dobszay és Szendrei más népzeneutatók gyűjtéseiből ismerték és saját gyűjtéseiken is hallották, ahogy falusi közösségek nemcsak nép-énekeket, hanem szigorú értelemben vett liturgikus énekeket is énekelnek.⁴ Azzal a Nyugat-Európában megszokott és sokszor életidegen megszólalással szemben, amely az írott emlékek merev és spekulatív értelmezésére épül, ezek az élmények megvilágító erejűek voltak.

De nem kellett a moldvai csángók közé utazni az élet-szerű gregoriánért. A Schola Hungarica tevékenysége párhuzamos volt azzal, hogy az alapítók igyekeztek a tudományos munkában kikristályosodott eredményeket alkalmazni az egyházi életben. A II. vatikáni zsinat utáni reformok elméletileg biztosították a lehetőséget, hogy a gregorián hagyomány egyes elfeledett tételei visszakerüljenek a gyakorlatba, és – szintén csak elméletileg – föl-állították a követelményt, hogy a népnyelvű liturgia szövegei közösségileg énekelhető formát kapjanak. Az új rendelkezések kitarítottak amellet, hogy a katolikus egyház zenei anyanyelve a gregorián.⁵ Aki ezt komolyan vette (kevesen voltak), annak kapcsolatot kellett találnia a válogatott testületek által énekel, latin nyelvű gregorián és a népnyelvű gyülekezeti ének között. Dobszay Lászlónak ez sikerült. Munkássága nyomán Magyarországon létrejött a gregorián tételeknek egy olyan korpusza, amely azóta lényegében folklorizálódott: jóllehet tudatos tervezés és hagyományfeltámasztás által, de a nép ajkán él.⁶

⁴ Ilyen fölvételek hallhatók pl. a Hungaroton *Gregorián énekek és balladák a csángóknál* című, 1997-es lemezén. Közülük a talán legmegragadóbbakat és az egyedülieket, amelyek valódi liturgikus élethelyzetben szólaltak meg, Szendrei Janka rögzítette 1969-ben, a moldvai Nagypatakon. A gyűjtések részletes dokumentációja az MTA–ZTI által gondozott *Publikált népzenei hangfelvételek internetes adatbázisában* érhető el. (<http://db.zti.hu/24ora/dalok.asp>)

⁵ Az alapelveket a II. vatikáni zsinat *Sacrosanctum Concilium* kezdetű konstitúciója a szent liturgiáról fejt ki (1963. december 4.), a 6. fejezetben. A részletes szabályozásról a *Musicam Sacram* kezdetű instrukció gondoskodott (1967. március 5.), elsősorban a 4–5. részben.

⁶ Az életmű létrejöttéről, forrásairól, kompozíciós technikáiról és jelentőségéről szól FARKAS Domonkos megvédés előtt álló doktori értekezése: *Magyar nyelvű gregorián tételek Dobszay László hagyatékából*. Bp., LFZE, Egyházzenei Doktori Program, 2021.

Ezzel párhuzamosan a nehezebben megtanulható, így gyülekezeti éneklésre alkalmatlan énekek egy része is közkinccsé vált a szkolamozgalomban, vagyis a liturgikus megszólalásukat művelő énekkarok körében. A mód, ahogyan városi gyülekezetek, illetve műkedvelő kórusok tették magukévá és tartották fenn a gregoriánt, az előadásmód, amely természetesnek és hosszú távon fenn tarthatónak bizonyult, legalább olyan informatív az élet-szerű előadással kapcsolatban, mint a népi gyűjtések.

Végül a harmadik különleges vonás a műfaji teljesség. A hangfelvételek és a koncertszerű előadások a gregorián-nak jellemzően csak egy rétegéről vesznek tudomást: az olyan artistikus, több perc terjedelmű, nagy hangterjedelmű, melizmatikus tételekről, amilyenek a mise változó tételei, szakkifejezéssel propriuma. A Schola Hungarica et-től a beidegződéstől kétszeresen is eltért. Egy olyan korban, amelynek tudatában a katolikus liturgia már régóta egyet jelentett a misével, érzékeltette, hogy a középkori liturgikus élet a legtöbb időt nem a misére, hanem a napszaki istentiszteletre, azaz a zsolozsmára fordította, és a gregorián énekanyag legnagyobb részét is a zsolozsma tétel-készlete teszi ki. A zsolozsma jelentőségének fölismerése

minden egyebet is más megvilágításba helyezett, mert nagyobb számban és tisztábban fölismerhetően tartalma-zott az egész dallamanyagon végigvonuló típusokat, mo-tívumokat, szerkesztési megoldásokat. Ezek az ismétlődé-sek elkülöníthetővé tettek a hangnál nagyobb, de a zenei frázisnál kisebb alkotóelemeket, amelyeknek begyakor-lása könnyedebbé tette az előadást, és áttekinthetőbbé a szerkezetet. A rajtuk edződött fül már nem monoton, irány nélküli cirádákat hallott az összetettebb tételekben sem, hanem valahonnan valahová tartó, melodikusan megragadható, azaz, mondhatjuk, fülbemászó hangsorokat.

Ha a mise és a zsolozsma együtthallása helyreállította a liturgia valódi arányait, akkor a zenei szövet arányait a re-citáció méltóságának visszaadása állította helyre. A grego-rián énekhez nemcsak a nagyszabású, nehéz darabok tartoznak hozzá, hanem a zsolotárok vagy olvasmányok megszólaltatására használt egyszerű, néhány, ismétlődő formulára épülő tónusok is. Eredetileg a liturgia a maga egészében volt énekelt, bizonyos szertartástípusoknál több órán keresztül. Ezen a folyamaton belül az egysze-rűbb, eseménytelenebb történeésekből nőttek ki a sűrűbb zenei pillanatok. De éppen ebben állt hatásuk titka. A re-

Antifonárium,
Tibäsi Szent
Márton-
kolostor,
Braga,
Portugália,
© Wikimedia
Commons

citáció határozta meg azt az alapvető ingerszintet, amelyhez képest a hangterjedelem, a díszítettség vagy a dallami invenció többletet hozott. Ha nem is az eredeti arányoknak megfelelően, de a Schola Hungarica lemezei kezdetől érzékeltetik ezt az ingerszintet, idővel pedig készültek olyan fölvételek is, amelyeknek középpontjában a zsoltozás vagy a zsolozsmaolvasmányok megszólaltatása állt.⁷

2.

A 70-es évek Magyarországon tehát létrejött egy olyan szellemi műhely, amely egyesítette a tudományos kutatást, az előadó-művészetet és az egyházi gyakorlatot. Bebizonyította, hogy a középkor liturgikus éneke használatba vehető, és hogy akik használatba veszik, azokat nem hagyja érintetlenül: mély ragaszkodást fognak táplálni iránta, önazonosságuk és egész életérzésük meghatározó elemének fogják tekinteni. Minden adott lett volna ahhoz, hogy a hanglemezeken túl is újjáéledjen a magyar gregorián. A következő évtizedek azonban kissé polarizálták az eredeti kezdeményezést.

Az egyik irányba az előadó-művészet fejlődött tovább. A Schola Hungarica a sorozat hat része után évente új lemezeket vett föl, de ezek – néhány kivételt leszámítva – már nem a hazai örökség részletesebb bemutatását szolgálták. Új liturgikus témák, új műfajok, új, külföldi hagyományok kerültek az érdeklődés középpontjába. A repertoár egyre színesebb lett, az együttes egyre professzionálisabb. Így viszont elhalványult az első lemezsorozatban fölsejlt lehetőség: egyetlen konkrét hagyománynak a maga teljességében való elsajátítása és közkinccsé tétele.

A zenei dialektusok és dallamváltozatok közti közlekedés hangsúlyosan megmutatta, hogy a középkori Európa minden egyes székesegyháza, monostora és szerzetesrendje egyedi, csak rá jellemző hagyománnyal rendelkezett a latin kereszténység nagy családján belül. De éppen a sűrű változtatástól megfoghatatlanabbak lettek az egyes dallamok, valahogy úgy, ahogy ugyanebben az időben a sokféle bibliafordítás megfoghatatlanabbá tette a bibliai szakaszokat. Azoknak a nemzedékeknek a tudatában, amelyek egy bibliai helyet mindig azonos megfogalmazásban hallottak (és itt közömbös, hogy a *Septuaginta*, a *Vulgata*, a *Lutherbibel*, a *King James Version* vagy a Károli-fordítás volt az), nem egy elvont tartalom, hanem pontos szavak kapcsolódtak a helyhez. Nekünk, akik életünk során ugyanazon a nyelven is számos fordítást hallottunk, ez az élményünk nincs meg. Ugyanígy van a több változatban énekelt liturgikus tételekkel: az ívek, a fordulatok, a funk-

ciók nagyjából fölismerhetők maradnak, típusjellegük akár még jobban is kirajzolódik, de egyetlen, meghatározott szövegről többé nem egyetlen, meghatározott dallam jut eszébe annak, aki variánsokon nevelkedett.

A sokféle, sokszor csak apró részletekben eltérő dallam nagyobb zenei tudatosságot és virtuozitást is igényelt. Az eredeti gregorián ének tehát visszahúzódott a hanglemezek és a koncertek szférájába, nagy elismeréstől övezve, de biztonságos távolban a liturgikus gyakorlattól. Az nem is különösebben tartott rá igényt. A zsolozsma éneklése régóta föl sem merült szerzetesi közösségeken kívül, a gyakorlatban magányos papi imádság volt, a reformok pedig véglegesítették ezt az állapotot azzal, hogy leválasztották történelmi előzményeiről. A késő XX. századi zsolozsma szövegeinek jelentős részéhez nem tartozik gregorián dallam, az eredeti tételek jelentős része pedig szövegként sem kapott helyet a reformzsolozsmában.

A mise 1970 óta nem egyszerűen népnyelvvé vált, hanem a szerkezet és szöveg szempontjából is gyökeresen átalakult. A korábbi liturgiának számos olyan szakasza volt, amikor a pap és a többi szolgálattevő a szentélyben halk szövegeket mondva rejtett rituális cselekményt végzett. Ezekkel párhuzamosan lehetőség és szükség is volt az időt kitöltő, a cselekményt akusztikusan eltakaró énekre: a miseproprium legtöbb tétele létrejöttékor eleve ezt a célt szolgált. A megreformált liturgia a pap és a hívek dialógusaként modellezte a misét. Ebben a rendszerben az ének vagy rövid válasz volt, vagy hangulati betét, mintegy az értelmi üzenetre adott érzelmi válasz. Ebben a közegeben a gregorián tételek többsége terjedelmét és jellegét tekintve is idegenné vált. Ami pedig a dallamok alapjául szolgáló szövegeket illeti, évezredes válogatásuk, elrendezésük borult föl, és ami megmaradt, az is szabadon választható lett. Ez pedig a legrosszabb pedagógia: ki fáradna egy nehezen elsajátítható anyag megtanulásával, ha még csak nem is kötelező?

A másik irányt tehát a kor liturgikus körülményei jelölték ki. Mint említettem, a két fő elvárás a népnyelvűség és a gyülekezetszerűség volt, és Dobszay László sikerrel felelt meg mindkettőnek. A gregorián ének jellemző fordulatainak, dallamtípusainak átfogó ismeretében létrehozta a zenei modelleknek egy hiteles, dalszerűen emlékeztető, de szűk, bárki által elsajátítható készletét, amely a zenei forma sérelme nélkül idomult a magyar fordításokhoz. Eredeti elképzelése szerint ez az anyag jelenthette volna azt a minimumot, amely a leggyengébben ellátott, képzett kántorral sem rendelkező templomban is biztosítja a méltó zenei szolgálatot. Az egyházpolitikai viszo-

⁷ Hogy csak a legjellegzetesebbeket említsem, a hétközi zsolozsma menetét érzékelteti az *Estétől estéig – From Evening to Evening with Gre-*

gorian Chant (1989), az éjszakai zsolozsma bibliaolvasását a *Liber Sapientiae – The Book of Wisdom* (1984) című album.

nyok azonban nem kedveztek a Dobszay-gregorián elfogadásának. Bár hivatalos énekeskönyvbe került, és sok helyütt valóban folklorizálódott, országos szinten zárvány maradt.⁸ Ráadásul mivel könnyebb és rövidebb volt, mint a „nagygregorián”, alkotójának szándéka ellenére hozzájárult ahhoz, hogy az utóbbit még az elkötelezettek se használják. Ismét a rossz pedagógia: ki bajlódnék a bonyolultabbal, ha ott van helyette az egyszerűbb? Ezt a tendenciát erősítette, hogy azok az énekesek, akik képesek elénekelni a nagygregoriánt, a többszólamú műzene darabjait is képesek elénekelni. Mivel pedig ezek közelebb állnak az őket hallgató hívek műveltségéhez és ízléséhez, a kórusok megmaradó energiáikat inkább ezekre a nagyobb közönségsikerrel kecsegtető művekre fordítják.

A két, egyre távolodó világ, a hanglemezek és a tempomok között érdekes módon a tudomány képezte az összekötő kapcsot. Egymás után jelentek meg átírásban vagy hasonmás kiadásban a magyar liturgikus zenei múlt legbecsesebb emlékei és a róluk szóló tanulmányok, könyvfejezetek.⁹ Miközben a 80-as, 90-es években a Nemzetközi Zenetudományi Társaság Cantus Planus konferenciái révén Magyarország a gregoriánkutatás középpontjába került,¹⁰ a forrásfeldolgozó munka megmaradt a hazai örökségnél. A szolozsma változó énekeinek két, világvizonylatban is egyedülálló összkiadása meg is fogalmazta a hagyományközpontúság elvét. Nincs olyan, hogy eredeti gregorián. Csakis érvényes változatok vannak, de a változatok mindegyikét föltárni és megjelentetni lehetetlen. Lehetséges viszont föltárni és megjelentetni egy-egy hagyományt a maga legjellemzőbb, leghitelesebb alakjában. És mivel éppen Magyarországon állt rendelkezésre elég szakértelem és kitartás ilyen összkiadásokhoz, az antifónák és a rezponzóriumok ma létező legteljesebb közlése és egyben típusrendje esztergomi forrásbázisra épül.¹¹ Az a hagyományközpontúság tehát, amely az előadó-művészetben háttérbe szorult, előtérbe került a tudományos kutatásban.

Szintén a tudományos kutatás gyümölcse volt a gregorián örökségnek az a gyakorlatias, társadalmiasított pár-

lata, amelyet egyszerűen Dobszay-gregoriánnak neveztem. Ennek a magyar nyelven is énekelhető, kiemelkedő minőségű dallamkészletnek legmaradandóbb rétegét az antifóna-típusdallamok alkotják. Mesterien kapcsolják össze a történelmi örökséget a zeneszerzői invencióval. Az eredmény egy olyan hangzásvilág, amely egyesíti az eredeti, szövegdeklamációból kibomló dallamformálást az újkori európai zenetörténetben uralkodóvá vált strofikus megközelítéssel. Dobszay antifónái dalként is érvényes recitációk. Ez a kapcsolat tette a gregoriánt a XX. századi hívek széles csoportjainak is megközelíthetővé, és ez táplálta a megszólaltatás életszerűségét, amely a hosszabb, nehezebb, kevesebbeknek hozzáférhető tételek előadásmódjára is döntő hatással volt. De a fölismeréshez, hogy egy ilyen népgregorián egyáltalán lehetséges, az antifóna-összkiadásban szereplő, háromezernél is több tétel elemzése és rendezése vezetett. A tudomány tehát nemcsak a hagyományközpontúság mellett tartott ki, hanem a liturgikus alkalmazással is szorosabb kapcsolatban maradt, mint az előadó-művészet.

3.

Magam is a tudomány felől kapcsolódtam a magyar gregoriánhoz. 2002-ben fejeztem be az egyetemen a latin szakot, ahol a középkori latin filológiai program keretei közt Déri Balázs vezetett be a liturgikus emlékek lenyűgöző világába. Az ifjúkor kerülőútjai után ez hazatalálás is volt gyermekkorom legmélyebb megérintettségeihez, amelyek közé annak idején a Schola Hungarica lemezsorozatának második kötete is tartozott.¹² Déri Balázs hívott meg a *Magyar Egyházzene* című folyóirat szerkesztőjének,¹³ ő kezdte velem gyakoroltatni a liturgikus éneket az antifóna-összkiadásból, és vont be a középkori Esztergom liturgikus forrásanyagának kiadásába.

Ugyanebben az évben lettem latintanár a Zeneakadémia Dobszay alapította Egyházzene Tanszékén. Első és legkedvesebb évfolyamomat a legkorábbi fennmaradt esztergomi breviárium olvasmányain keresztül vezettem

⁸ Hivatalos, püspökkari jóváhagyást csak az *Éneklő Egyház. Római Katolikus Népelektár liturgikus énekekkel és imádságokkal* (Bp., Szent István Társulat, 1983), valamint a *Népszolozsmák. Énekes szolozsma az Esztergomi Breviárium alapján* (Bp., Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom, 1990) nyert, de számos más, kísérleti kiadvány is megjelent és elterjedt magánkezdeményezésből vagy egyes szerkesztőközösségek használatára.

⁹ Mindenekelőtt az MTA–ZTI *Musicalia Danubiana* sorozata jelentette meg ezeket, 1985-től kezdve. Hozzáférhető az Arcanum Digitheca adatbázisban (<https://adt.arcanum.com/hu/>).

¹⁰ A Cantus Planus Study Group az International Musicological Society aleggysége, neve a gregoriánt is magába foglaló egyszólamú liturgikus énekre utal (angolul „plainchant”). Találkozóinak nagy részét magyarországi helyszíneken tartotta: Veszprém (1984), Tihany (1988),

Pécs (1990), Eger (1993), Sopron (1995), Visegrád (2000), Lillafüred (2004), Dobogókő (2009).

¹¹ DOBSZAY László – SZENDREI Janka: *Monumenta Monodica Medii Aevi V. 1–3. Antiphonen*. Kassel, Bärenreiter, 1999; Uók: *Responsories I–II*. Bp., Balassi, 2013

¹² Erről bővebben FÖLDVÁRY Miklós István: *A liturgikus szöveg mint bensővé tett hittartalom = Praeconia*, 2013, 1. sz., 30–35.

¹³ A *Magyar Egyházzene* a Magyar Egyházzenei Társaság Déri Balázs alapító szerkesztő gondozásában, 1993 óta megjelenő egyházzenei, liturgikai és organológiai folyóirata. Tartalomjegyzéke és számos évfolyama elérhető a <https://egyhazzene.hu/> oldalon, teljes digitalizálása folyamatban van.

A Szent Mihály Szkola énekesei a Belvárosi Szent Mihály-templomban, 2020
Fotó: Almási Cecília

be a liturgikus latinságba és a kódexek világába. A következő nyáron latintábort rendeztünk: délelőttönként az egyházatyáknak a *Vulgata* teremtéstörténetéhez fűzött magyarázatait olvastuk, délutánonként pedig a nagyböjt előtti harmadik hétnek, hetvenedvasárnap hetének responzóriumait énekeltük. Azért éppen ezeket, mert a reformok előtti latin liturgiában ezen a napon kezdődött az éves bibliaolvasási ciklus a teremtéstörténettel, és a responzóriumok is a teremtéstörténet jellegzetes mondatait zenésítették meg.

A következő tanévben elhatároztuk, hogy a maga egészében helyreállítjuk és elvégezzük a hetvenedvasárnapi zsolozsma leghosszabb óráját, a matutíniumot, vagyis az éjszakai virrasztást, amely a teremtéstörténetet, egyik kommentárját és a responzóriumokat is tartalmazza. A szükséges előkészületek miatt végül nem hetvenedvasárnap, hanem három héttel később, nagyböjt első vasárnapja lett az alkalom, amikor először szólalt meg a középkori Esztergom zsolozsmája a maga teljes és eredeti formájában,

közel ötszáz év szünet után. Innentől sorban készültek az év legnagyobb ünnepeire és a jeles időszakok, ádvent, böjtelő és nagyböjt kezdetére szóló zsolozsmásfüzetek,¹⁴ a nekik megfelelő matutíniumok folyamata pedig ingadozó érdeklődés mellett, de azóta is megszakítatlan. Felőtt egy nemzedék, amely közvetlen tapasztalatból ismeri és otthonosan használja egy meghatározott hagyománynak a liturgikus összefüggésből soha ki nem szakított énekkészletét.

Ismét egy évvel később a miseliturgia is megközelíthetővé vált. Kapcsolatba léptünk a reformok előtti liturgiát végző, de a katolikus egyházzal teljes közösségben lévő intézményekkel.¹⁵ Először a nyilvánosságtól elzárva gyakoroltuk a régi rítust, majd 2006-ban megszereztük az érseki engedélyt havonkénti, nyilvános celebrálására.¹⁶ Egy évvel később XVI. Benedek pápa általános engedélyben biztosította a hagyományos liturgia végzését mindazoknak, akik ragaszkodnak hozzá. Ezzel hetenkéntivé váltak a misék. Előbb a budapesti Belvárosi templomban, később a Váci utcai Szent Mihály-templomban minden vasárnap és a nagyobb ünnepeken megtartottuk őket, és így van azóta is. A misék változó részeit kezdettől fogva a középkori Esztergom graduáléjából, azaz mise-énekeskönyvből vettük. Felőtt tehát egy nemzedék, amely évről évre végigénekelte az éves ciklus több mint négyszáz propriumtételét, és egy, mára tekintélyes létszámúra nőtt gyülekezet, amelynek alapélménye ez a liturgia és a benne megszólaló magyar gregoriánium.

A gyakorlat termékenyítőleg hatott a tudományos kutatásra is. Az eleinte fénymásolt, szertartásról szertartásra készülő lapok és füzetek lassan kötetekké álltak össze. A rítus tényleges végzése számos kérdést is fölvetett, ami ösztönözte a források mélyebb megismerését, rendszerbe foglalását, az addig lappangó források fölfedezését. Mára kétnyelvű, kottázott kiadásban megjelent a zsolozsma alapját képező pszaltérium három kötete és – egyelőre csak latinul – az évkör ádventől pünkösdig tartó szakaszának változó részeit közlő temporále hat kötete.¹⁷ Eredetiben kiadtuk a teljes graduálét, kétnyelvű változatban pedig egy olyan kivonatát, amely csak a vasárnapok és a jeles ünnepek énekeit tartalmazza.¹⁸ A magyar tételek

¹⁴ A füzetek eleinte fénymásolva és tűzve készültek, új sorozatokat 2004-től digitális nyomdában sokszorosítottunk. A véglegesnek szánt virrasztózsolozsma-sorozatát a Gödöllői Premontrei Perjelség, majd Apátság kiadásában jelentetjük meg, 2018 óta.

¹⁵ 2005-ben a Szent Péter Papi Testvérület (FSSP) a hagyományos liturgiához kötődő fiatalok nemzetközi zarándoklatát kezdeményezte a Kölni Katolikus Ifjúsági Világtalálkozóra. Az esemény előtti héten a résztvevők a testvérület wigratzbadi szemináriumában találkoztak. Az eseményre jelentős magyar kontingens érkezett, az énekes szolgálatot elsősorban ők látták el.

¹⁶ Erről és a kezdeményezés 2007 és 2015 közötti történetéről részle-

tesen tájékoztat a *Capitulum Laicorum Sancti Michaelis Archangeli* című internetes oldal (<http://capitulumlaiorum.blogspot.com/>).

¹⁷ *Psalterium Strigoniense I–III. Pars nocturnalis, Pars diurnalis, Liber tonarius*. Kiad. FÖLDVÁRY Miklós István et al., Bp., Argumentum, 2014; *Breviarium Strigoniense. Proprium de Tempore Adventus, Nativitatis, post Epiphaniam, Quadragesimae, Passionis, Paschali*. Kiad. NÉNYEI Sára et al., Bp., Argumentum, 2016–2018

¹⁸ *Graduale Strigoniense. Proprium de tempore et de sanctis*. Kiad. SZASZOVSKY Ágnes, Bp., Argumentum, 2017; *Graduale Strigoniense Latino-Hungaricum I. Pars hiemalis. II. Pars aestivalis*. Kiad. FÖLDVÁRY Miklós István, SZASZOVSKY Ágnes, Bp., Argumentum, 2021

mind a pszaltériumban, mind a graduáléban a Dobszay László műhelyéből származó népgregoriánt képviselik.

A nem kifejezetten gyakorlati, de gyakorlatias kiadások lefedik az egykori esztergomi hagyomány teljességét: úgy a liturgikus cselekmények körét, mint a történeti korszakokat. Megjelent a teljes misekönyv, a szertartásokat szabályozó és részleteiket tisztázó ordináriuskönyv, a szentégek és szentelmények kiszolgáltatását rögzítő rituále.¹⁹ Folyamatban van a zsolozsma még hiányzó köteteinek szerkesztése, valamint a magyar liturgikus múlt legkorábbi (XI–XII. századi) és legkésőbbi (XVI. század végi) emlékeinek közreadása.²⁰ Végül a részahagyományok iránti érdeklődés és rokonszenv ihlette a középkori és kora újkori latin liturgia legnagyobb, összeurópai adatbázisát, az általam és kollégáim, tanítványaim által létrehozott és működtetett Usuariumot.²¹

Nem szerénytelenség tehát azt állítani, hogy az elmúlt húsz évben új lendületet kapott az a kezdeményezés, amely a 70-es évek Magyarországon elindult. A korhangulat és a történelmi-társadalmi környezet sokat változott, de időszzerű maradt, sőt talán még időszzerűbbé vált valamiféle „tradicionalista avantgárd”. A latin liturgia és benne a magyar gregoriánus újra él, és minden egyes szertartással mélyebben ágyazódik be az életbe és a résztvevők tudatába. Megőrzi, sőt egyre következetesebben érvényesíti mindazt, amit a magyar gregoriánus különleges vonásaként emeltem ki: a helyi hagyományhoz való ragaszkodást, az életszerű megszólalást és a műfaji teljességet. A hordozók azonban XXI. századi emberek, többségükben viszonylag fiatalok, akiknek életmódja és szellemi alkata is egészen más, mint középkori őseiké. A magyar gregoriánus nem skanzen vagy kosztümös film, művelői nem időutazók vagy fundamentalisták. A következőkben tehát arra teszek kísérletet, hogy megvilágítsak néhány tényezőt, amely ezt a nagyszabású rekonstrukciós kísérletet indokolttá és meggyőzővé teszi: érzékeltessem egy hitelesen premodern tevékenység jelentőségét egy vállaltan modern környezetben.

4.

A liturgia nemcsak sajátos cselekvési módot jelent, hanem sajátos eszköztárat is, amely a nyelvhez hasonlóan szigorúan kötött elemekből és szabályokból áll, észrevétlenül

mégis változik, és minden konkrét megnyilvánulásában újnak, egyedinek mutatkozik, amint a nyelv és a nyelvhez képest a beszéd. A kérdés az, hogy az analógia szerint a liturgia élő nyelv-e. A válasz, legalábbis a vázolt rekonstrukciós kísérlet értelmében az, hogy nem. Ugyanakkor számos példát ismerünk arra, hogy egy holt nyelv bizonyos összefüggésekben használati nyelv maradjon, kihálása után jelentős szimbolikus, sőt gyakorlati szerephez jusson, mi több – mint a modern héber – valódi beszélt nyelvként támadjon föl.

Az kétségtelen, hogy a liturgiát a múltból örököltük, és a róla szóló eszmecsereben, vitákban a múlt jelenti a leggyakoribb hivatkozási alapot. Leegyszerűsítve: egy tradicionalista azzal érvel, hogy azért követ bizonyos liturgikus gyakorlatot, mert ez az egyház ősi hagyománya. Egy progresszív ehhez képest nem azt mondja (noha bátran mondhatná), hogy ez őt nem érdekli, hanem azt, hogy ő egy még ősbibb hagyományt, például az ókeresztény közösségek eredeti szokását képviseli. Tekintsünk most el attól, hogy kinek van igaza; csak azt a tényt rögzítsük, hogy mindkét esetben a múlt, a történelem hitelesíti a liturgiát! Az eleven gyakorlat úgy mutatkozik be, mint az egykori liturgiára való emlékezés, annak fölidézése, újraélése, jelenbe hozása. Ahhoz tehát, hogy viszonyunkat egy kihalt liturgiához és annak énekanyagához tisztázhassuk, előbb a múlt, a történelemhez való viszonyunkat kell tudatosítani.

A múlt század végén született egy nagy hatású könyv, *A kulturális emlékezet*, Jan Assmanntól.²² Habár főleg ókori magaskultúrákkal foglalkozik, a jelen fölvetés szempontjából is tanulságos. Amikor a könyv bevezetőjében a szerző arról ír, hogy miért vált aktuálissá éppen a XX. század 90-es éveire egy ilyen munka megírása, három tényezőt említ. Jelentőségük a bevezetőben még nem, hanem csak később, a kötetnek a kommunikatív és kulturális emlékezetet szembeállító szakaszaiban válik világossá. Assmann számos kutatóra hivatkozva megállapítja, hogy történelmi emlékezetünk két, jellegzetes formája egyrészt arra a közelmúltra való emlékezés, amelynek még élnek köztünk tanúi, és amelynek még közvetlen következményei vannak személyes életünkre, körülményeinkre nézve (ez volna a kommunikatív emlékezet), másrészt a távolabbi, csak közvetve, tehát a szándékosan megőrzött és továbbadott tudás és hagyományok révén ismert múltra

¹⁹ *Missale Strigoniense 1484*. Szerk. DÉRI Balázs, Bp., Argumentum, 2009; *Ordinarius Strigoniensis*. Szerk. FÖLDVÁRY Miklós István, Bp., Argumentum, 2009; *Obsequiale Strigoniense 1490–1560*. Szerk. VARGA Benjámin, Bp., Argumentum, 2016

²⁰ A még szerkesztés alatt álló kötetek legfrissebb állapota elérhető az ELTE BTK Vallástudományi Központjának honlapján: <http://vallastudomany.elte.hu/node/76>.

²¹ *Usuarium. A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period* (2014 óta <https://usuarium.elte.hu/>)

²² ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 1999

való emlékezés (ez volna a kulturális emlékezet). A kettő közt rés tátong, amely az idő előrehaladtával más és más, egyre későbbre tolódó korszakokat fed le.

Hogy Assmannak igaza van, azt ki-ki könnyen lemérheti önmagán. Figyeljük meg, hogy ha ma piacra dobnak egy történelmi könyvet például a II. világháborús magyar megszálló csapatokról a Szovjetunióban, azt elkapkodják, írnak róla az újságok, társadalmi vita alakul ki körülötte! Ez is tudomány, de a történet szereplői a mai felnőtt nemzedék nagyszülei voltak. Ha egy ugyanilyen történelmi munka a százéves háborúról jelenik meg, senkit nem érdekel szakmai körökön kívül, de körülengi némi pátosz, például lehet belőle nagy költségvetésű sorozatot csinálni. Végül, hogy a részre is hozzak példát, a XVIII. és XIX. századot övező ösztönös érdektelenség vagy elutasítás (értelmiségi körökben a „XIX. századi” manapság afféle szitokszó, az előző generációknál a „barokk” volt ugyanilyen) a köztes kornak szól, annak, amely nem elég friss ahhoz, hogy a kommunikatív emlékezet tárgya, de nem is elég régi ahhoz, hogy a kulturális emlékezet tárgya legyen. Visszatérve a három tényezőre, ezek Assmann szerint a következők:

1. A digitális adattárolás és adatelőhívás olyan információs forradalmat hozott, amely fölér a könyvnyomtatással. Ennek eredményeképpen a múlt megőrzése és visszakeresése soha nem látott mértékben válik lehetségessé. Ugyanakkor (amint erre később kitér) a tárgyiasult emlékezetnek mindig megvolt, és ma is megvan az a kockázata, hogy az emlékezet temetőjévé váljék. Amit leírunk, azt többé nem kell megtanulni; amit kinyomtatnak, annak már egyes példányai is nélkülözhetők; a digitális adathoz pedig már arra sem kell emlékezni, hogy hol található meg a vonatkozó információ. Ezzel a külsővé tett, tárgyiasult emlékezési modellel áll szemben a rituális emlékezés, amely valóságos, periodikus, közösségi, eleven tudást igénylő eseményekben tartja fenn a múlttól való tudást. Nemcsak a liturgia ilyen, hanem például a nemzeti ünnepek intézménye is.

2. Európa kultúrája bizonyos értelemben a szemünk előtt válik múlttá, kialakul egyfajta Ó-Európa. Ez azt a kettősséget jelenti, hogy körülvesz bennünket egy világ, amelyről tudunk, amelynek emlékeit folyamatosan magunk körül látjuk, de amely a többségnek már nem meghatározó társadalmi valóság, sőt a kisebbség is, amely elvileg azonosul vele, csak töredékesen ismeri. Erre épp a keresztény vallási kultúra a legjobb példa. Európának még mindig a templomok a legfőbb turisztikai látványosságai, de ezek a templomok már túl nagyok és bonyolul-

tak ahhoz a közösséghez és ahhoz a liturgiához képest, amely belakhatná, betölthetné őket. Nagyobb részüket még úgy-ahogy használják, de részben kihűlt emlékművek. Vagy vegyük a naptárt: ünnepeink, névnapjaink egy gazdag kultúra öröksége, például május elseje a magyar polgári naptárban még őrzzi Fülöp és Jakab apostolok ünnepét, miközben az egyházi naptárban már rég kiszorította egy munkásmozgalmi ihletésű Szent József-ünnep. De ennek a naptárnak, a szentek ünnepeinek már a vallásos közösség életében sincs különösebb jelentősége, alig tudnak róluk. Miközben Európa ebben az értelemben múlttá válik, soha nem látott mértékben megnő iránta a tudományos és esztétikai érdeklődés. Soha nem restauráltak szakszerűen és ízlésesen annyi épületet és műtárgyat, soha nem játszottak és hallgattak annyi historikus zenét, soha nem digitalizáltak annyi kéziratot, mint éppen manapság.

3. Napjainkban kezd kihalni az a nemzedék, amely felnőttként élte át a közelmúlt legsúlyosabb történéseit. Assmann a 90-es években, németként a nagyjából ötven évvel korábbi eseményekre, a Harmadik Birodalomra és a világháború borzalmaira gondolt. Mi, bő húsz évvel később a II. vatikáni zsinat és a liturgiareform megrázkódtatásaira gondolhatunk. A *kulturális emlékezet* 1992-ben jelent meg, tehát negyvenhét évvel a II. világháború befejezése után.²³ Ma, 2022-ben alig hosszabb idő, ötvenkét év választ el minket a liturgiareform bevezetésétől. Kihalóban van az a nemzedék, amely felnőttként, tartósan megtapasztalhatta a reform előtti állapotokat. A reform előtti állapotok így kikerülnek a kommunikatív emlékezetből, és innentől kezdve rajtunk múlik, emlékszünk-e, és ha igen, hogyan emlékszünk rájuk. Épp most adjuk (vagy nem adjuk) tovább ezeket a tartalmakat a kulturális emlékezetnek, és a továbbadás során szükségképpen, önkéntelenül is megválogatjuk, alakítjuk, újraértelmezzük őket.

Azok a korszakok, amelyekben liturgiánk létrejött, távol vannak tőlünk, így a főnti megfontolás szerint a kulturális emlékezet tárgyai. Ez egyszerűen fogalmazva azt jelenti, hogy nem természetes, ha emlékszünk rájuk. Az emlékezés minden ilyen esetben erőfeszítés, valamiféle program, amelyet nemzedékeken átívelően el kell végezni, ki kell alakítani kereteit, eszközeit, intézményeit. A mindenkori jelen éppen a szükséges erőfeszítés miatt nem közömbös ezzel az emlékezettel szemben. Kezdeni akar vele valamit, használja a múltat éppen aktuális önmeghatározása, céljai érdekében. Mintaként hivatkozik rá, vagy elrettentő példaként bélyegzi meg; hangsúlyozza

²³ Ezzel az aspektussal részletesebben is foglalkozik a szerző felesége. ASSMANN, Aleida: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*. Beavatkozás. Ford. HUSZÁR Ágnes, Bp., Múlt és Jövő, 2016

a vele való folytonosságot, vagy büszke a vele történt szakításra. A múlt ugyanakkor hagyott emlékeket maga után, és ezek mindenképpen lehetővé tesznek némi objektivitást. A múlt, így a liturgikus múlt érzékelhető, elolvasható, elénekelhető emlékeit kötelességünk legalábbis beépíteni az emlékezetbe. Az emlékezet a mi konstrukciónk, de nem kerülhet ellentétbe azzal, amit a múlt közvetlenül mond el önmagáról.

Szigorúan véve ezt a feladatot teljesíti a liturgiátörténeti kutatás: összegyűjti, elrendezi és értelmezi mindazt, ami fennmaradt. Ez ma különösen életszerű célkitűzés, egyrészt mert szükség van rá (az élő és a tárgyi forrásanyag is folyamatosan pusztul), másrészt mert immár a kifejezetten egyházas nyilvánosságon túl is megvan iránta az érdeklődés (a liturgia a körvonalazott Ó-Európa meghatározó összetevője), harmadrészt mert az információforradalom lehetővé teszi a még mindig beláthatatlan emléktanyag hatékonyabb kezelését. A gyakorlati rekonstrukció ennél is többet tesz: cselekvő módon avatkozik be a kulturális emlékezetbe. A tudományos kutatás, a forráskiadás és az adatbázis-építés mind lehet az emlékezet temetője. A megtanult és továbbadott, meghatározott helyen, időben és emberi környezetben elvégzett rítus soha. Ellenáll a spontán feledésnek éppúgy, mint az emlékezet szándékos kitörlésének vagy a történelemhamisításnak.

5.

Az emlékezet azonban mégiscsak a múltat hozza a jelenbe. Egy még merészebb gondolatkísérlettel ezt a maradék ellentétet is fölszámolhatjuk. Richard Schechner is akkor tájt alkotta meg performanszelméletét,²⁴ amikor a Schola Hungarica első lemeze megjelent. Schechner a rítus, a színészi játék és voltaképpen minden, kulturálisan előre meghatározott tevékenység lényegének a rekonstrukciót, az „újraviselkedett viselkedést” látta. Amit teszek, nem először teszem, hanem egy engem megelőző referencia ismeretében. Ugyanakkor amit teszek, soha nem egészen azonos a referenciával, amelyet helyreállítok. Ha nézőpontját magunkévá tesszük, akkor egy történelmi magatartás rekonstrukciója nem valami kivételes, muzeális jelenség lesz, amely szembemegy a kortárs körülményekkel, hanem a kulturális működés legtermészetesebb, legalapvetőbb formája. Egy mise, egy Shakespeare-dráma, de egy szalagavató bál vagy egy családi ebéd is valami előzőleg már eljátszott dolog megismétlése. A rítus és főleg a történelmi rítus helyreállítása legföljebb annyiban különbözik ezektől, hogy radikálisabban őszinte. Vállaltan, tudatosan teszi

azt, amit életünk és tevékenységeink nagy részében ösztönösen, öntudatlanul teszünk.

A liturgikus hagyományörzés tehát egy illúziót oszlat el: annak illúzióját, hogy a liturgia élő nyelv, amelynek alakítása hatalmunkban áll. Nem az, de ebben nincs semmi tragikus. Az egész kereszténység értelmét a múlt adja: a meggyőződés, hogy bizonyos múltbéli események hatással vannak a jelenre, sőt jelené tehetők. „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!” A kulturális tartalmak holt nyelvvé válása sem modern sajátosság, hiszen a késő ókori római egyház éppúgy magával vitte a bibliai Izráel közel-keleti kulturális hordalékát, ahogy a középkori frank egyház a késő ókori Rómáét.

A gregorián ének erre kivételesen alkalmas példa. A művelt nagyközönség tudatában úgy él, mint a középkor ze-

Az Esztergomi zoltároskönyv két nyelvű, kottás kiadásának borítója, Argumentum, 2015

²⁴ SCHECHNER, Richard: *Performance Theory*. New York, London, Routledge, 1988. Lásd bővebben EGYED Attila *A ritualisztika tudományos helyzetkedése* című tanulmányát a lapszám elején.

néje. A teljes dallamanyagot ismerő szakértő azonban jól elkülöníthető rétegekre tudja bontani, amelyek közül a későbbiek is „régizene” számítottak már akkor, amikor az első olvasható kottairást föltalálták.²⁵ A valóban középkori, azaz a vonalrendszeres kottairás föltalálásával egykorú vagy annál későbbi rétegek csekélyek, és idegenszerűnek, járulékosnak hatnak a gregorián ének egészéhez képest. De még a kottairás előtti rétegben is elkülöníthetők olyan tételcsoportok, amelyek zeneileg formabontónak vagy legalább szövegileg újdonságnak, kiegészítésnek számítanak egy megelőző réteghez képest. Némelyik ilyen tételcsoportnak a hozzávetőleges bevezetési idejét is meg tudjuk állapítani közvetett források segítségével.²⁶

Ez azt jelenti, hogy a gregorián énekkészlet legnagyobb része már a X–XI. században muzeálisnak számított. Elsősorban ebben különbözött a liturgikus művészet más területeitől. Míg az épületeket, szobrokat, képeket, kultikus tárgyakat és ruhákat a funkció megőrzése mellett minden kor újrafogalmazta a kortárs divatnak megfelelően, meglehetősen kevés tapintatot tanúsítva az előző korok ízlése iránt, addig a liturgikus ének a liturgikus szöveghez tapadt, és ahhoz hasonlóan érinthetetlennek számított. Készülhettek új egyszólamú kompozíciók új ünnepek vagy új szertartások új szövegeire, de az egyszerű már megszilárdultakra nem. Régi szövegek is kaphattak kortárs műzenei megfogalmazást, de alapértelmezésként, szubsztrátumként tartósan megmaradt, és a szertartások könyvekben kizárólagosan maradt meg a gregorián.²⁷

Holt nyelv tehát, de kivételes szimbolikus erejű és használati értékű holt nyelv, amely már ezer éve is holt nyelv volt. Középkori elődeim azt az énekhagyományt sajátították el hűségesen, amelyet az ő tudásuk szerint Nagy Szent Gergely pápa komponált a VI–VII. század

fordulóján,²⁸ de olyan változatban örökítették tovább, amelynek nincs pontos megfelelője egész Európában. Ők még csak szájhagyományra támaszkodhattak. Amikor ma a magyar gregoriánt éneklek, középkori elődeim bőrébe bújok. Én már az általuk lejegyzett kottára támaszkodhatok, mégis valami olyan szólal meg, ami ebben a formában a XXI. században szólal meg először.

A kapcsolat azért erőteljes és valóságos, mert konkrét. A magyar gregorián nem „valami olyasmi”, hanem hangról hangra az, amit elődeim énekeltek. Még csak nem is a kereszténység, a katolicizmus vagy a római egyház éneke, hanem a magyar, sőt az esztergomi egyházé. Személyes, fölismerhető, otthonos. A gyülekezeti közeg, amelyben megszólal, az ének legtermészetesebb közege: egy tartósan egymásra utalt előadói testület és közönsége összjátéka, amelyek közt állandóan mozog a határvonal, hiszen vannak részek, amelyeket egy-egy szólista, vannak, amelyeket az egész testület, és vannak, amelyeket minden jelenlévő énekel. Ez mintegy a társadalmi szélesség. A társadalmi hosszúság a továbbadás: társaknak, tanítványoknak, a következő nemzedéknek. Ha rendszeresen, a liturgikus év és az egyes szertartások által meghatározott viszonyítási rendszerben éneklek, esztétikailag is mintegy helyre kerül. A műfajok, helyzetek, megszólalási módok egymás háttérét jelentik, meghatározzák az ingerszintet, a viszonyítási alapot, az ismétlődés és a változás ütemét.

Oly korban élünk, amelynek művészete jó ideje problémának látja a múlthoz való viszonyt. Van, akire nyomasztó teherként nehezedik, van, akit inspirál, van, aki utánozza, van, aki játszik vele. Én egyszerűen szeretem, és annak tudatában állítom helyre, hogy összetartozunk: nélküle nem lennék, de ő se nélkülem.

²⁵ Például DOBSZAY László: *A gregorián ének kronológiájához* = Uő.: *Összegyűjtött írások 1995–2010 I–II*. Szerk. KOVÁCS Andrea, LFZE Egyházzenei Kutatócsoport, 2010, I. (*Népelemek–népzene–magyar zenetörténet–gregorián*), 271–279.

²⁶ Így a IX. század legismertebb liturgikus zenei szakírója, a metzi Amalarius munkáiból kiviláglik, hogy az ő korában egyes gregorián korpuzok (históriás rezponzóriumok, evangéliumi antifónák) még nem voltak általánosan elterjedtek. Lásd elsősorban HANSSENS, Ioannes Michael: *Amalarii Episcopi Opera Liturgica Omnia. III. Liber de ordine antiphonarii...* Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1950.

²⁷ Kánon és a kreativitás viszonyáról alapvető JAUSS, Hans-Robert: *Irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja*. Ford. BERNÁTH Csilla = *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi*

hermeneutika. Irodalomelméleti tanulmányok. Szerk. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, ford. BERNÁTH Csilla et al., Bp., Osiris, 1999, 163–189. Liturgikus vonatkozásaihoz FÖLDVÁRY Miklós István: *A karoling liturgiareform és a gallikanizmus mítosza = Reformationes. Reformkísérletek a vallástörténetben*. Szerk. KÓSA Gábor, VÉR Ádám, Bp., ELTE BTK Vallástudományi Központ, 2021, 111–116.

²⁸ DIJK, Stephen Joseph Peter van: *The Urban and Papal Rites in Seventh- and Eighth-Century Rome = Sacris erudiri XII*, 1961. 476–485.; BUCHINGER, Harald B: *Gregor der Große und die abendländische Liturgiegeschichte. Schlüssel- oder Identifikationsfigur? = Psallite sapienter. A 80 éves Béres György köszöntése – Festschrift zum 80. Geburtstag von Georg Béres*. Szerk. VERBÉNYI István, ford. JAKABFFY Tamás et al., Bp., Gregorián Társaság, Szent István Társulat, 2008, 113–154.